

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

RÉGI Tamás

A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története

Eredeti közlés/Original publication:

in: *Africana Hungarica*, 2007, 3–4., 147–156. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.720

Dátum/Date: 2014. február 10. / February 10.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Régi Tamás: A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története, *AHU MATT*, 2013, pp. 1–13. old., No. 000.000.720, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

nagyobb könyvtárakban

Megjegyzés:

ellenőrzött, lektorált szöveg / controlled, peer-reviewed text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a magyarok Afrika iránti érdeklődésének az áttekintése (19–20. század), a magyar afrikai kutatások és az afrikai kutatások tudománytörténetét áttekintő kísérletek szemléje,

African research in Hungary, a review of the Hungarians' interest in Africa (19th–20th centuries), a survey of the Hungarian African research and of the tentative reviews of the science history concerning African research in Hungary

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

új, ellenőrzött, javított és szerkesztett változat / new controlled, corrected and re-edited version

A MAGYAR AFRIKA-KUTATÁS TUDOMÁNYTÖRTÉNETÉNEK TÖRTÉNETE¹

Régi Tamás

Általános áttekintés

A magyar tudománytörténet-írásban meglepően korán megjelenik egy munka, amely nem annyira tudomány- vagy kutatástörténeti indíttatásból íródott, mint inkább azon magyar személyek számbavétele miatt, akik valaha eljutottak Afrikába. Márki Sándor 19. századi magyar történész 1884-ben megjelent *Magyarok Afrikában*² című cikke nem tanúskodik elmélyült forrásfeltárásról, már ami a legkorábbi afrikai kapcsolatainkat illeti. A szerző szerint Pécsvárady Gábor volt az első olyan magyar ember, aki írt az afrikai kontinensről, bár Márki szerint munkájának értékéből sokat levon az, hogy Pécsvárady soha nem tette be a lábát Afrika földjére. Ez a kutatástörténeti megközelítés – amely különválasztja az Afrikát megjárt és az Afrikáról csak publikáló forrásközlőket – Márki Sándornál jelenik meg először, majd végigvonul szinte az összes magyar, az Afrika-kutatás tudománytörténetével foglalkozó íráson.

A cikkben Benyovszky Móric, Magyar László és Samuel Baker felesége, Anne Baker³ az a három személy, akikre Márki Sándor tényleges kutatóként tekint. A továbbiakban még 28 magyar nevet említ a szerző a tudomány és a mindennapi élet különböző területéről, akik Afrika földjével valamilyen

¹ A Nemzeti Kulturális Alap (NKA) ösztöndíj támogatásával 2006 és 2007-ben készíthetem a Magyar Afrika-kutatás története című kéziratot, melynek ez az írás az egyik bevezető fejezete. Itt szeretném megköszönni az NKA Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Kollégiumának munkámhoz nyújtott támogatását.

² Márki 1884.

³ Azaz Sass Flóra, bár ezt a nevet Márki nem írja le a cikkben.

módon kapcsolatba kerültek. Tudományos munkájáért méltatja Csillagh Lipót, aki a híres német felfedező-kutatóval, Friedrich Gerhard Rohlfs-al indult útnak. Majd utóbb különvált tőle, és egyedül kutatott a Szaharában. De a szerző tudományos érdemeit lát Török Aurél rokniai dolmen vizsgálataiban is. Márki Sándor nevesebb turistákról is szót ejt, akik főleg Egyiptom vagy Szudán területén utazgattak, de olyan vadászok is említésre kerülnek, mint gróf Széchenyi Béla vagy Forgách Károly, illetve a Dél-Afrikában vendéglőt nyitó Kohn Dezsőről és Tajthy Jánosról is szó esik.

A magyar történész cikkének legtöbb szereplője egyértelműen Egyiptom vagy Észak-Afrika területén utazgatott, és csak kisebb hányaduk jutott el Dél- vagy Kelet-Afrikába. Ebből nem csak az derül ki, hogy Márki Sándor a forrásfeltáráskor nem nyúlt koránál sokkal régebbi forrásokhoz, hanem inkább korabeli híreket és beszámolókat gyűjtött egy csokorba, de az is kiderül, hogy a magyar utazóknak, önjelölt felfedezőknak, vadászoknak a 19. század végén többnyire csak Egyiptomra „tellett”. Márki Sándor Afrikát földrajzi értelemben egységként kezelte, az Afrika-kutatásokat nem osztotta fel fekete-afrikai vagy muszlim területen történő kutatásra. De már igen élesen kategorizál, és külön kezeli a turistákat, vadászokat, tudományos utazókat a tényleges Afrika-kutatóktól. Márki Sándor írását sok későbbi kutató használta, amikor a magyar Afrika-kutatás történetéről írt.

Többek között ifjabb Jankó János, akinek cikke négy évvel Márki Sándor írása után jelent meg a magyar Afrika-kutatások történetéről.⁴ Jankó is megpróbálta összegezni az addig ismert összes magyar Afrika-kutató munkáját, de Márkival ellentétben már megkísérelt utalásokat is tenni ezeknek az erőfeszítéseknek a háttérére. A néprajzkutató Jankó józan és alapos tanulmányával a brit földrajztudós Ernest George Ravenstein Afrika-kutatások történetét feldolgozó munkájához szeretett volna hozzájárulni, hogy a világ ne csak Benyovszky Móricról és Magyar Lászlóról tudjon. A szerző belátja, hogy a magyar kutatók keveset tettek hozzá a nemzetközi Afrika-kutatásokhoz, de vannak néhányan, akiket érdemes nem elfelejteni.

Jankó János szintén Pécsvárady Gábort teszi meg az első magyar embernek, aki ír Afrikáról, és megállapítja róla, hogy „a könnyen hívő utazók körébe tartozik”.⁵ Ez a félmondat mutatja, hogy Jankó kitűnő érzékkel olvasta a forrásokat, és valószínűsíti, hogy nemcsak Márki írását használta, hanem maga is utánajárt elődei munkáinak. Ettől függetlenül Jankó a Márki által kitaposott úton halad, Afrika-kutatóként csak Benyovszkyt és Magyar jelöli

⁴ Jankó 1888.

⁵ Jankó 1888, 424. old.

meg, de történész kollégájával ellentétben bővebben elemzi e két kutató életművét.⁶ Nagyon érdekes, hogy Jankó cikkének 1888-as megjelenésekor Teleki Sámuel expedíciója éppen úton volt, amiről Jankónak voltak ugyan információi, de ezek alapján nem sok reményt fűzött Telekiék útjához, sőt, erősen kritizálja annak tudományos felkészültségét és várható eredményeinek hasznát.

Jankó ezután számba veszi azokat a magyarokat, akik Egyiptom földjére utaztak, és valamilyen formában közölték is élményeiket vagy megfigyeléseiket, azaz „irodalmilag is működő” utazók voltak. A Márki Sándor cikkében turistaként feltűnő Petrichevich Horváth Lázár, Benedikty József és Kecskeméti Aurél egyiptomi útjáról Jankó bővebben szól, majd Hoványi Ferencz és Forray Iván egyiptomi munkáit taglalja. Hogy Jankó inkább az Egyiptom földjét bejáró magyarokkal foglalkozott, abból fakadhatott, hogy tudományos kutatói érdeklődése az egyiptomi fellah, azaz a Nílus menti parasztság életére irányult.

Ezek után a Nílus egyiptomi szakaszáról kiinduló, és Szudánt is bejáró utazókat sorolja fel. Itt említi meg Solymos Béla nevét, aki mérnökként jutott el Szudán addig ismeretlen részeire. Ezután Jankó bővebben ír a Kelet-Afrikában utazgató magyarokról, és megemlíti a későbbi kutatástörténetben fontossá váló, Zambézi mellékén hittérítő Czímermann Istvánt is.

Jankó János írása az afrikai kontinens kutatástörténetét részben földrajzi egységeként tárgyalja (Egyiptom, Madagaszkár, Nílus, Szudán, Észak-Afrika, Nyugat-Afrika), részben pedig az utazás célja szerint (vadászok, tengerésztisztek, tudósok, turisták /kéjutazók/) Észak-Afrikát és Fekete-Afrikát egyaránt az Afrika-kutatások jogos színterének tartja.

Harminchat évvel Jankó írása után jelent meg Bendefy-Benda László *Magyar utazók Afrikában*⁷ című könyve, amely előtanulmány volt egy tervezett Magyar-Etiópiai Expedíció munkájához. Bendefy-Benda László éles különbséget tesz felfedezők és utazók között, azokat a könyv külön fejezeteiben tárgyalja. A felfedezőkhöz sorolja Benyovszky Móricot, Teleki Sámuel, Torday Emilt és Almásy Lászlót. Utazónak tekinti Dombay Ferencet, Bornemissza Pált, Hopp Ferencet és Jankó Jánost. A korábbi munkákkal ellentétben itt már nem egy újságcikkről, hanem egy kötetről van szó. Ez terjedelmileg jóval többet engedett a szerzőnek, ennek ellenére Bendefy többnyire a pusztá leírását adja az egyes életműveknek: ki, hol, merre járt és mit csinált.

⁶ Jankó János aztán Benyovszky Móric munkásságából írja doktori értekezését.

⁷ Bendefy-Benda 1934.

A szerző soraiból kiolvasható, hogy célja nyílt és egyértelmű volt. A két világháború közötti politikai helyzetben olasz és német érdekeket szem előtt tartva, Magyarország gyarmatszerző álmokat dédelgetett. Ezt támogatandó, fontos lett volna kimutatni országunk kultúrtörténetében, hogy milyen kapcsolatai voltak Afrikával, különösen az akkori német gyarmatok népeivel. Előtanulmányok és egy tudományos expedíció terve született meg, mely munkának ez a könyv egyik fontos alappillére volt. A kutatók munkáinak leírásai sokszor pusztá tájleírások, amelyekben az ásványi kincsekben gazdag területek bemutatása volt a cél. Emellett Bendefy-Benda László nyíltan vállal közösséget az 1930-as évek német nemzeti ideológiával, több helyen méltatja a német gyarmatok előnyeit.⁸ Említésre kerül például Balassi-Pongrácz György is, aki az első világháborúban Tanganyikában, a maga köré gyűjtött emberekkel harcolt a britek ellen. Teleki Sámuel felfedezésének értékelése is inkább a gazdag etiópiai területek tükrében történik meg. A könyv Almásy Lászlóval is foglalkozik, ami azért érdekes, mert 1934-ben, Bendefy könyvének megjelenésekor a sivatagkutató még bőven fénykorát élte, de Bendefy már a legnagyobb kutatókkal egy sorba emelte. Márki Sándorhoz és Jankó Jánoshoz hasonlóan a szerző a kontinenst földrajzi egységként kezeli, azaz az arab világ magyar utazóit ugyanúgy tárgyalja, mint a Fekete-Afrikában járt magyarokat, de osztályozási kategóriái jóval egyszerűbbek, mint a fentebb tárgyalt két kutatóé.

Talán Krizsán László volt az, aki a legtöbbet publikált a magyar Afrika-kutatás nagyjairól és történetéről. Első összefoglaló cikke 1981-ben jelent meg *Néhány magyar kutató szerepe Afrika tudományos megismerésében (XVIII–XIX. század)*⁹ címmel. Ő volt az egyetlen, aki először és egyben utoljára is megkísérelte azt a munkát, ami jelen alfejezetnek is a célja: összegezni a magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének történetét. Jankó János és Márki Sándor munkáit jelöli meg kiindulópontnak, és kiemeli azok összegző és elemző tulajdonságait. Mindkét munkát aktuálpolitikai indíttatásúnak érzi, és úgy látja, hogy a szerzők direkt duzzasztották fel a megemlített személyek számát. Krizsán ezután behatóan foglalkozik egyik kedvenc témájával, Magyar Lászlóval, majd az 1877-ben alakult Magyar Nemzeti Afrika Bizottságra vonatkozó forrásokat elemzi, amikről már Márkinál is olvashattunk néhány szót. A történész szerző már ebben a cikkében fontosnak tartja a Zambézi mellékén tevékenykedett tudós misszionáriusok életművét, és kifejti

⁸ Bendefy-Benda 1934, 186. old.

⁹ Krizsán 1981.

Czímermann István és Menyhárh László Zambézi mentén végzett munkájának fontosságát.

Az egyetlen angol nyelvű cikk, mely a magyar Afrika-kutatás történetével foglalkozik, Vidacs Bea tollából származik.¹⁰ Ebben a szerző felismeri, hogy nem feltétlenül kell hátrányként kezelni, hogy hazánknak nem voltak történelmi és gazdasági kapcsolatai Afrikával, mivel ez csak egy kellemetlen múlttól teszi tehermentessé Magyarország Afrika-kutatói törekvéseit. Vidacs Bea cikke rámutat továbbá arra, hogy sem Benyovszky Móric, sem Magyar László, sem Teleki Sámuel munkái nem kapták meg a megérdemelt nemzetközi elismerést, azaz a Márki és Jankó által kitűzött célt nem sikerült elérni. A szerző e három utazó-kutató életművének részletesebb¹¹ tárgyalása után megemlíti Czímermann István, Bornemissza Pál valamint Torday Emil nevét, akik közül az utóbbit a legismertebb magyar Afrika-kutatónak titulál, és ehhez mértén foglalkozik is vele. Fuszek Rudolf, Vajda László, Bodrogi Tibor és Sík Endre munkáin kívül Vidacs Bea néhány szó erejéig foglalkozik még két Etiópiában dolgozó kutatóval, Sárosi Bálinttal és Martin Györggyel, bár ez az utóbbi két kutató nem igazán vált hangsúlyossá a magyar Afrika-kutatások későbbi értékelésekor. A nyolcvanas évekbeli kortársak közül a cikk kiemeli Ecsedy Csaba terepen végzett és Sárkány Mihály elméleti munkáit, majd Fodor István és Füssi Nagy Géza nyelvészeti közléseinek megvillantásával zár a cikk.

Vidacs Bea cikke elfogulatlanul, csak a tudomány számára értékelhető munkákat vesz számba, és sajnálatosan rövid terjedelme ellenére is képes volt számot adni szinte az összes addigi legfontosabb erőfeszítésről. Nem területi elvet követve dolgozta fel a kutatók munkásságát, hanem idő és tudományterület (művészet, folklór, nyelvészet) szerint.

Krizsán László *Magyar utazók Afrikában*¹² címmel jelentetett meg egy könyvet a Balázs Dénes szerkesztette „Távoli Tájak Magyar Utazói” sorozatban. A kötet először rövid áttekintést ad a nemzetközi Afrika-kutatások történetéről, majd a magyar Afrika-kutatások jelesebb személyiségeit igyekszik számba venni. Krizsán az első Afrikában járt magyar embernek Bélay Barnabást tartja, akitől sajnos nem maradtak ránk írásos emlékek. Így a szerző az első olyan magyar embernek, aki írt Afrikáról – Márkihoz és Jankóhoz hasonlóan – Pécsvárady Gábort tartja. Ezután Krizsán Huszty Györgyöt teszi meg az első olyan magyarnak, aki járt is Afrikában, és írt is róla. Majd

¹⁰ Vidacs 1984.

¹¹ Már amennyire egy néhány oldalas cikk terjedelme engedte.

¹² Krizsán 1994.

Benyovszky Móric, Forray Iván, Kovács János, Solymos Béla, Fuszek Rezső, Györkovács László, Thanhoffer Lajos, Sáska László mellett feltűnik az összefoglalásban még Kittenberger Kálmán és Széchenyi Zsigmond neve is.

Krizsán László részletesen azonban a következő hét magyar származású Afrika-kutató munkáját tárgyalja: Magyar László, Sass Flóra, Czímermann István, Menyhárh László, Teleki Sámuel, Torday Emil és Almásy László. A történész szerző többnyire saját kutatásain alapuló sorai érezhetően nem mentesek a szubjektív felhangoktól, és amíg egy-egy kutatót magasztal, másokat nem megalapozottan bírál.¹³

A magyar Afrika-kutatások történetében a kezdetektől fogva megkülönböztették azokat, akik „csak” jártak Afrikában, azoktól, akik le is írták a láttakat. Az elsőbbséget már Márki Sándor úttörő munkájától kezdve fontosnak tartotta szinte mindegyik szerző, akik főleg történészek voltak, és történész eszközökkel írták meg tudománytörténeti munkájukat, mely tényből érthetőbbé válik, hogy miért volt fontos az időrendiség. A tudománytörténeti feldolgozásokban egészen a 20. század közepéig fontos volt az egyiptomi utazások számbavétele. Bár ezeknek csak elvétve volt valóságos tudományos értéke, az Osztrák–Magyar Monarchiában kialakuló romantikus Afrika-képnek ugyanis Egyiptom földje volt az egyik legfontosabb eleme.

Ez a tendencia az első világháború után változott meg, amikor hazánknak nem volt többé fontos Észak-Afrika, hanem inkább Kelet- és Dél-Afrikára koncentrált. Bende-fy-Benda László munkája ennek a változásnak jó példája, a megváltozott érdeklődés mutatója. A 20. század második felében a tudomány fejlődéséhez és az egyre jobban megismert afrikai kontinenshez igazodva, a tudománytörténeti munkák is átforgalmazódnak, egyre inkább letisztultabbak lettek. De a feldolgozott kutatói portrék és munkásságuk hangsúlyos pontjai nem igazán változtak az idők folyamán.

Magyar Afrika-kutatók a néprajz- és a földrajztudományok történetében

Ami a magyar néprajztudomány – amelyhez a legtöbb magyar afrikanista közelállónak vallotta magát – megírt történetében felbukkanó Afrika-kutatókat illeti, nem nevezhető szerencsésnek a helyzet. Az egyetlen átfogó, ám komoly vitákat kiváltó *A magyar néprajz tudománytörténete*¹⁴ című mű,

¹³ Erre hívta fel a figyelmet Borsos Balázs (Borsos 1998, 47–50. old.).

¹⁴ Kósa 2001.

nem igazán segít tisztán látni, sem az Afrika-kutatások, sem más Európán kívüli kutatások kapcsán azoknak a magyar néprajz elméleti törekvéseihez való viszonyát illetően.

Kósa László azon sorai, amelyekben a magyar néprajz korai szakaszára ható, Európán kívüli utazásokból származó tapasztalatokat taglalja, sajnos, hibás adatkezelésről tanúskodnak. Ludwig von Höhnelt munkái helyett például Teleki Sámuel töredékekben publikált naplóját teszi meg tudományos értékűnek, amely a forrásfeltárás komoly hiányáról tanúskodik. Teleki Sámuel egy cikken kívül ugyanis szinte semmit nem publikált, mivel az expedíció krónikása Ludwig von Höhnelt volt, aki viszont németül (amit magyarra és angolra is azonnal lefordítottak) monográfiákban és cikkekben adta közre az expedíció földrajzi, néprajzi, állat- és növényzeti eredményeit.¹⁵

A kétkötetes *Messzi népek magyar kutatói*¹⁶ című munkát főleg néprajzkutatók szerkesztették, leghíresebb utazóink írásainak főleg néprajzi jellegű soraiból válogatva. Az Afrika-kutatók közül Benyovszky Móric, Magyar László, Teleki Sámuel, Jankó János és Torday Emil írásai kaptak helyet a műben, rövid életrajzi bevezetővel ellátva.

Ami a magyar földrajztudomány történetét feldolgozó munkákat illeti, meg kell említeni Fodor Ferenc *A magyar földrajztudomány története* című munkáját,¹⁷ amelyben a szerző külön fejezetet szán a magyar Afrika-kutatások összefoglalására. Ebben kiemeli, hogy míg az Ázsiát járt kutatóink között sokakat érzelmi motivációk hajtottak, addig az Afrikába vetődött magyar utazó tudósok egyértelműen tudományos indíttatásból vállalták a megpróbáltatásokat.¹⁸ Fodor Ferenc két csoportba sorolja a magyar Afrika-kutatókat. Az elsőbe azokat, akik tudományosan ismeretlen, de földrajzilag ismert területeken kutattak. A másik csoportba a tényleges felfedezőket helyezi, akik addig ismeretlen földrajzi helyekre jutottak el, és adtak róla hírt. Az utóbbi körhöz sorolja Magyar Lászlót, Teleki Sámuel és Torday Emil, de említésre kerül Benyovszky Móric neve is.

Fodor Ferenc megemlíti a Franciaországban született Tóth Ferencet, aki 1771-ben utazott Egyiptomba, majd Ázsiába, de említésre kerülnek Jetting Károly észak-afrikai és szenegáli kalandozásai is, ahol Jetting fogságba esik. A szerző ír még a II. József által szervezett marokkói kiküldetésben résztvevő Dombay Ferencről is, aki elsőként foglalta össze Marokkó történetét és

¹⁵ Kósa 2001, 88. old. Bár a napló egyes részeit később publikálták, de ennek anyaga néprajzi szempontból nem mérhető az alapmonográfiákhoz.

¹⁶ Bodrogi 1978.

¹⁷ Fodor 1963.

¹⁸ Fodor 1963, 359. old.

nyelvtanát. A 19. századi Afrika-utazók közül Kovács János, Tisza Domokos, Menyhárh László és Forray Iván munkájáról tudhatunk meg néhány szót, majd Almásy László és Zsivny Viktor zárja az Afrika-kutatásról szóló fejezetet.

Mendöl Tibor *A földrajzi felfedezések története*¹⁹ című munkájában, mely méltán nevezhető nemzetközi felfedezés-történetnek, csak Benyovszky Móric,²⁰ Magyar László²¹ és Teleki Sámuel²² nevét említi a magyar Afrika-kutatók közül. Ez eddig említett néhány tudománytörténeti munkán kívül számos felfedezés-történet is megjelent az utóbbi 100 évben. Ezeket a feldolgozásokat a földrajz-, a néprajz- vagy a történelemkutatás egyaránt sajátjának tekinti és használja. Nézzünk meg néhány fontosabb kiadást ezek közül.

A híres földrajztudós, Cholnoky Jenő kétkötetes Afrika monográfiájában²³ általános, azaz a nemzetközi és a magyar Afrika-kutatásokat egyszerre tárgyaló fejezet található.²⁴ Ez azért érdekes, mert így nyilvánvalóvá válik, hogy kit tartott Cholnoky Nachtigal vagy Livingstone nevével egyenrangúnak. Négy kutatót említ meg: Magyar Lászlót, Teleki Sámuel, Holub Emilt²⁵ és Torday Emilt.²⁶ Hasonló kontextusban és feldolgozási stílusban szerepelnek Kéz Andornak a „Föld felfedezői és meghódítói” című sorozatban megjelent kötetében a magyar Afrika-kutatók. Benyovszky Móric, Magyar László, Sas Irén,²⁷ Teleki Sámuel, Torday Emil és Almásy László életéről olvashatunk a könyvben, akik közül a szerző Magyar Lászlóról állítja azt, hogy ő „volt a legnagyobb eredményeket elért magyar származású Afrika-kutató.”²⁸

Halász Gyula *Öt világrész magyar vándorai*²⁹ című munkájában 13 utazó tudós életművével foglalkozik, amelyből négy Afrika-kutató. Benyovsz-

¹⁹ Mendöl 1999.

²⁰ Mendöl 1999, 164. old. De őt is csak azért említi, mert először adott hírt a Szt. Lőrinc sziget lakóiról, és végigjárta a Kuril szigeteket. A madagaszkári felfedezéseit már nem tartja értékelhetőnek a földrajztudomány szempontjából.

²¹ Mendöl 1999, 180. old. Magyart a vízrajzi munkája miatt jegyzi meg.

²² Mendöl 1999, 182. old. Teleki neve csak egy lábjegyzetben szerepel a lap alján.

²³ Cholnoky én.

²⁴ Futó József *Afrika* könyve szinte egy az egyben ezt a felfedezés-történetet veszi át: Futó 1967.

²⁵ Aki egyébként cseh volt.

²⁶ Cholnoky én: 29. old.

²⁷ Természetesen Samuel Baker feleségéről, Sass Flóráról van szó.

²⁸ Kéz 1938, 303. old.

²⁹ Halász 1936.

ky Móric, Magyar László, Teleki Sámuel és Torday Emil munkáinak taglalásakor a szerző túlmegy a száraz tényismertetéseken, és önálló gondolatokkal is fűszerezi mondandóját. Könyvét továbbá értékessé teszi, hogy személyes barátság fűzte Tordayhoz, így a róla szóló adatok értékesnek mondhatók.

A részletes forrásfeltárásról árulkodó, alaposan megírt *Régi magyar világjárók*³⁰ című munka meglepő módon mindössze két magyar Afrika-kutatót ismertet: egy nem annyira kiemelkedőt és az egyik legjelentősebbet. Asbóth János és Torday Emil neve mellett a szerzők inkább az amerikai kontinenst és a Keletet megjárt magyar kutatókra összpontosítanak, és más könyvekben nem igen tárgyalt személyekkel foglalkoznak.

Vajda László mindössze két Afrika-kutatót említ könyvében: Magyar Lászlót és Teleki Sámuel. Ennek oka az, hogy a kötet csak 19. századi utazókat dolgoz fel.³¹ Vajda műve után 10 évvel Vécsey Zoltán ír Magidovics felfedezés-monográfiájához utószót a magyar felfedezőkről, amelyben Benyovszky, Magyar és Teleki neve mellett Széchenyi Béla, Torday Emil és Almásy László neve szerepel még.³²

A magyar utazók és felfedezők életművét talán a legátfogóbban a *Magyar utazók – földrajzi felfedezők*³³ című szerkesztett kötet taglalja. Más munkáktól eltérően itt nem annyira az egyes személyeket, hanem egyes korszakokat és témákat feldolgozó tanulmányok elemzik a magyar felfedezők, utazók munkáját, összefüggésbe állítva a nemzetközi felfedezések történetével. Említésre kerül többek között Huszti György, Czímermann István, Menyhárház László, Kovács János, Fekete János, Kittenberger Kálmán, Széchenyi Zsigmond, Sáska László neve, és külön fejezet szól Benyovszky Móric, Magyar László, Teleki Sámuel, Jankó János, Sass Flóra, Torday Emil és Almásy László utazásairól.

A Balázs Dénes szerkesztette *Magyar utazók lexikona*³⁴ minden felsorolt mű közül a legszéleskörűbb válogatást nyújtja a témában, mivel 51 magyar Afrika-utazót említ és két magyar Afrika expedíciót. Sehol máshol nem találunk ennyi magyar Afrikában járt személyt egy kötetbe összegyűjtve.

Mind a magyar Afrika-kutatással, mind más tudománytörténettel foglalkozó munkák többnyire ugyanazon személyeket tartják fontosnak, néhol utazónak, néhol utazó tudósnek néhol pedig kutatónak jelölve őket. Az tűnik

³⁰ Agárdi – Borsody 1955.

³¹ Vajda 1951.

³² Vécsey 1961.

³³ Havasné – Somogyi 1973.

³⁴ Balázs 1993.

ki, hogy az ázsiai kontinensre irányuló magyar érdeklődés felülmúlta a magyarok Afrikát érintő felfedezői szándékait. Az áttekintett munkák alapján egyértelműen kijelenthető, hogy Benyovszky Móric, Magyar László, Teleki Sámuel és Torday Emil a négy legfontosabbnak tartott, legbővebb irodalommal rendelkező magyar Afrika-kutató, akiknek nevét a földrajztól kezdve a néprajzon keresztül a történeszekig minden tudományterület sajátjának tekint.

Irodalom

AGÁRDI Ferenc – BORSODY BEVILAQUA Béla

1955 *Régi magyar világjárók*, Budapest, Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó.

BALÁZS Dénes szerk.

1988 *Magyar utazók lexikona*, Budapest, Panoráma.

BENDEFY-BENDA László

1934 *Magyar utazók Afrikában*, Budapest, A Magyar–Etiópiai Expedíció Országos Bizottsága.

BODROGI Tibor szerk.

1978 *Messzi népek magyar kutatói*, Budapest, Gondolat.

BORSOS Balázs

1998 *Szafari a pále, pále*. A Gróf Teleki Samu vezette expedíció (1887–1888) szerepe és jelentősége Kelet-Afrika néprajzi feltárásában, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

CHOLNOKY Jenő

é. n. *Afrika*, 1–2. köt., Budapest, Lampel Róbert Rt. Könyvkiadóvállalat (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára)

FODOR Ferenc

1963 *A magyar földrajztudomány története*, kézirat, MTA Kézirattár.

FUTÓ József

1967 *Afrika*, Budapest, Gondolat.

HALÁSZ Gyula

1936 *Öt világrész magyar vándorai*. Magyar fölfedezők Benyovszkytól napjainkig, Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata.

HAVASNÉ BEDE Piroska – SOMOGYI Sándor szerk.

1973 *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*, Budapest, Tankönyvkiadó.

JANKÓ János ifj.

1888 Afrika és a magyarok, *Budapesti Szemle* 53, 423–438. old.

KÉZ Andor

- 1938 *A Föld felfedezői és meghódítói II. Észak- és Dél-Afrika*, Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.

KRIZSÁN László

- 1981 Néhány magyar kutató szerepe Afrika tudományos megismerésében. (XVIII–XIX. század.), *Világtörténet*, 1. szám, 71–82. old.
1994 *Magyar utazók Afrikában*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

KÓSA László

- 2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*, Budapest, Osiris Kiadó.

MÁRKI Sándor

- 1881 Magyarok Afrikában, *Pesti Napló*, 330. szám, a reggeli kiadás mellékletében.

MENDÖL Tibor

- 1999 *A földrajztudomány az ókortól a napjainkig*, Budapest, Eötvös.

VAJDA László

- 1951 *Nagy magyar utazók (19. század)*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.

VÉCSEY Zoltán

- 1961 Magyar felfedezők, in: MAGIDOVICS I.: *A földrajzi felfedezések története*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 767–804. old.

VIDACS Bea

- 1984 Outline History of Hungarian African Studies, in: *Folklore in Africa Today*. Proceedings of the Workshop. Budapest 1–4. XI. 1982, szerk. Biernaczky Szilárd, *Artes Populares*, 10–11, 1. köt., 119–129. old.